

SİYASÎ İLİMLER VE HUKUK

MİLLETLERARASI ADALET DİVANININ İNGİLİZ - İRAN PETROL ŞİRKETİ UYUŞMAZLIĞI HAKKINDA VERDİĞİ 22 TEMMUZ 1952 TARİHLİ KARARI (*)

Yazan : Doçent Dr. A. Suat BİLGE

Milletlerarası Adalet Divanının İngiliz - İran Petrol Şirketi uyuşmazlığı hakkında verdiği 22 Temmuz 1952 tarihli karar, Divanın prestijini yükselten kararlardan birisi olarak hiç şüphesiz ilerde sık sık zikredilecektir.

Uyuşmazlığa taraf olan devletlerden birisinin, İngilterenin tabiiyeti ni haiz olan Divan Başkanı Sir Arnold McNair'in İngilterede aleyhine verilen karara katılması, kendisine tevdi edilen uyuşmazlıklarda Divanın her bakımdan tarafsız bir merci olduğu hakkındaki kanaati kuvvetlendirecektir. Divanın faaliyet tarihinde ikinci defa olarak bir millî hâkim tebaası olduğu devlet aleyhine rey vermiştir. Bu hareket tarzının, Divanın yetkisini meburî olarak tanımakta hâlâ tereddüt eden bazı devletlerin son şüphelerini de sileceği umulur.

Milletlerarası Adalet Divanının İngiliz - İran Petrol Şirketi uyuşmazlığı hakkında verdiği karara mevzu teşkil eden hukukî mesele, Divana meburî yetki veren demeçlerin tefsiridir. Bu kararla, Divanın bu meselede tatbik ettiği tefsir metodu açıklanmıştır.

Bilindiği üzere Milletlerarası Adalet Divanının yetkisi meburî değildir. Millî hukuk nizamlarında bir kimse bu nizamın men ettiği bir fiili işler veya emrettiği bir fiili ifa etmekten iğtinap ederse, millî mahkemeler bu kimseyi resen veya ilgili diğer bir kimsenin talebi üzerine muhakeme eder. Yâni millî hukuk nizamlarında devletin teşkilâtlandığı kazaî mercilerin yetkileri taraflar için meburidir. Halbuki milletlerarası hukuk nizamında aynı hadiseyi göremeyiz. Devletler hukukunda, devletleri rızaları hilâfına uyuşmazlıklarını milletlerarası kaza mercilerine tevdi etmeye mebur eden bir kaide yoktur. Milletlerarası Adalet Divanı statüsünün 36 ncı maddesi gereğince, ancak devletlerin kendisine tevdi ettiği veya antlaşmalarda sara-

(*) Arrêt du 22 juillet 1952 de la Cour Internationale de Justice; Revue des Nations Unies, 1952 No. 2 s. 79; Nihat ERİM, Petrol ihtilâfı ve Adalet Divanı, Ulus 8/8/1952.

haten yazılı olan işlere bakmaya yetkilidir. Demek ki Divan, devletlerin uyuşmazlık çıkmasından evvel veya sonra yaptıkları bir anlaşma ile kendisine yetki verdikleri takdirde milletlerarası uyuşmazlıklara bakabilir. Yetkisi mecburî değildir.

Milletlerarası Adalet Divanının bu kifayetsizliğini bir dereceye kadar telâfi etmek için statüsünün 36 ncı maddesinin ikinci paragrafında bir çare derpiş edilmiştir. Bu paragrafa göre «devletler, herhangi bir zaman, aynı vecibeyi kabul eden herhangi bir başka devlete karşı, mevzuu aşağıda gösterilmiş olan hukukî mahiyetteki uyuşmazlıkların hepsi hususunda Divanın kaza hakkını bihakkın ve özel anlaşma olmaksızın, mecburî olarak tanıdıklarını beyan edebilirler :

- a) Bir antlaşmanın yorumlanması,
- b) Devletler hukukuna ait her husus,
- c) Sabit olduğu takdirde, milletlerarası bir taahhüdün ihlâlini teşkil edebilecek olan her olayın gerçekliği,
- d) Milletlerarası bir taahhüdün ihlâlinin icap ettirdiği tazminatın mahiyet veya vüs'atı.

Devletler bu şekilde divanın mecburî yetkisini tanırlarken bunu kayıtsız şartsız olarak yahut mütekabiliyet şartı ile ve muayyen veya gayri muayyen bir müddet için yapabilirler.

Tatbikatta devletler, divanın mecburî yetkisini tanıdıkları demeclerde, umumiyetle demecin yapıldığı tarihten evvel çıkan uyuşmazlıkları, millî yetkilerine giren meseleleri ve kendilerince divanın kontrolüne tâbi kılmak istemedikleri bazı muayyen meseleleri divanın yetkisi dışında bırakmaktadırlar.

Milletlerarası Adalet Divanının 22 Temmuz 1952 tarihli kararına mevzu teşkil eden İngiliz - İran Petrol Şirketi uyuşmazlığında İngiltere'nin 28 Şubat 1940 ve İranın 19 Eylül 1932 tarihli, Divanın yetkisini mecburî olarak kabul eden birer demecleri vardı.

İngiltere, 1932 tarihli İran demecine istinaden uyuşmazlığı Divana tevdi etmiştir. İran ise Divanın yetkisini mecburî olarak tanıdığı 1932 tarihli demecinde, demecin yapıldığı tarihten evvel aktettiği antlaşmalardan doğacak uyuşmazlıkları onun şumulünden hariç tuttuğunu bildirerek Divanın yetkisine itiraz etmiştir. Divan bu ilk itiraz üzerine İran demecini tefsir etmiştir. Divan bu tefsiri yaparken demecin hazırlık çalışmalarını ve İranın demeci yaptığı zamanki iradesini nazara almıştır. İşte, Divanın verdiği kararın esası bu tefsire dairdir.

Milletlerarası Adalet Divanının İngiliz - İran Petrol Şirketi uyuşmazlığı hakkında verdiği kararda, tali olarak «en ziyade müsaadeye mazhar millet» ve «antlaşma» mefhumlarına da temas edilmiştir.

Uyuşmazlığa sebep olan hadise :

29 Nisan 1933 de İran hükûmeti, İngiliz tabiiyetini haiz İngiliz - İran Petrol Şirketi ile bir imtiyaz mukavelesi imzalamıştı.

İran Meclis ve Ayanı 15 ve 20 Mart 1951 tarihinde İrandaki petrol sanayiinin devletleştirilmesi hakkında bir kanun kabul ediyorlar. Bu iki meclis tarafından 28 ve 30 Nisan 1951 tarihinde kabul edilen diğer bir kanunla devletleştirme kanununun tatbiki usulleri tesbit ediliyor. Her iki kanun da 1 Mayıs 1951 tarihinde İran Şahı tarafından tasdik ediliyor.

Bu kanunların İngiliz - İran Petrol Şirketine tatbiki üzerine İran hükûmeti ile şirket arasında bir anlaşmazlık çıkıyor. Şirketle İran hükûmeti arasında yapılan müzakereler anlaşmazlığı ortadan kaldıramıyor. Şirketin müracaatı üzerine İngiltere hükûmeti diplomatik himaye hakkını kullanarak tâbiyetini haiz petrol şirketinin menfaatlerinin himayesini üzerine alıyor. Bu hususta İngiltere ile İran hükûmeti arasında yapılan temas ve müzakereler de bir neticeye varamıyor. Böylece uyuşmazlığı dostane yollarla halletmek imkânı kalmayınca İngiltere, 26 Mayıs 1951 tarihinde uyuşmazlığı Milletlerarası Adalet Divanına tevdi ediyor.

İngiltere, Divana bu hususta verdiği dilekçede :

İrânın 29 Nisan 1933 tarihli imtiyaz mukavelesi gereğince uyuşmazlığı hakeme tevdi etmeğe mecbur olduğunu tesbit etmesini talep etmiş ve tali olarak;

1 — İrânın, petrol işletmelerini devletleştirme kanununun tatbikinin Devletler Hukukuna aykırı bir muamele teşkil ettiğinin,

2 — İran hükûmetinin, Anglo-Iranian Oil Company'nin rızasını almadıkça 1933 tarihli mukaveleyi fesh veya tâdil edemeyeceğinin,

3 — İran hükûmetinin Devletler Hukukuna muhalif olarak Anlo-İranian Oil Company hakkında yaptığı muamelelerden dolayı tam bir tazminat vermekle mükellef olduğunun beyanını istemiştir.

1932 tarihli İran demeci, bazı kaydi itirazilerle Divanın kazasının mecburiliğini kabul ettiğinden Divan İngiltere'nin talebini İrana tebliğ etti. İran hükûmeti 28 Mayıs 1951 tarihinde telgrafla verdiği cevapda, Divanın bu iş hakkında yetkili olmadığını bildirmiştir.

Diğer taraftan, Ango-İranian Oil Company'nın başkanı da 25 Mayıs 1951 tarihinde İranla aralarında imtiyaz mukavelesinden doğan anlaşmazlığın halli için Milletlerarası Adalet Divanı Başkanından bir hâkem tâyin et-

mesini istemiştir. Divan Başkanı aynı noktalar hakkındaki İngiliz hükümetinin talebini hatırlatarak petrol şirketinin başkasının isteğini yerine getirmemiştir.

İngiliz hükümeti 22 Haziran 1951 de Milletlerarası Adalet Divanına tekrar müracaat ederek Ango-Iranian Oil Company'nın sınaî ve ticarî işletmesine devam edebilmesi için ihtiyatî tedbir alınmasını istemiş ve Divanca bu talep kabul edilmiştir.

İngiliz hükümeti, İranın Divanın verdiği ihtiyatî tedbir kararına riayet etmemesi üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Meclisine de 28 Eylül 1951 tarihinde şikâyetle bulunmuştur. Güvenlik Meclisi, Divanın kendi yetkisi hakkında bir karar vermesine kadar meselenin tetkikini talik etmiştir.

Bu suretle uyuşmazlığın tetkikine sadece Divan önünde devam edilmiştir.

Tarafların iddiaları :

İngiltere hükümeti, Divana uyuşmazlığın esası hakkında yaptığı bir talebde :

Divanın, 1 Mayıs 1951 tarihli İran Kanununun Devletler Hukukuna aykırı bir muamele teşkil ettiğine; İranın 1933 tarihli mukaveleye riayete mecbur olduğuna; bunlardan başka tâli olarak, İran Kanununun tazminata dair olan hükümlerinin Devletler Hukukuna mugayir olduğuna ve tazminat miktarının mukavelede derpiş edildiği veçhile hâkem tarafından tesbit edilmesine karar verilmesini istemiştir.

İran hükümeti 4 Şubat 1952 tarihinde Milletlerarası Adalet Divanına tevdi ettiği «ilk müşahedeler, İran hükümetinin Divanın yetkisini reddi» isimli bir vesikada şu mukabil iddialarda bulunmuştur:

Divanın yetkisini mecburî olarak tanınmasının hükümlerine göre uyuşmazlığın Güvenlik Meclisine arzı Divan önündeki duruşmanın inkitayı neticesini doğurur; Divanın 5 Temmuz 1951 tarihli ihtiyatî tedbir kararı bir "yetki suistimali" teşkil eder; uyuşmazlık esaslı bir şekilde millî vasfını hazırdır ve binaenaleyh Birleşmiş Milletlerin yetkisinin dışında kalır; İranın Divanın yetkisini kabulü, onu bu uyuşmazlıkta bağlamaz ve 1933 tarihli mukavele baki kalsa bile onun hükümleri Divanın yetkisini bertaraf eder.

İran hükümetinin bu müşahedeleri ilk itirazlar mahiyetinde olduğundan Divan uyuşmazlığın esasına ait duruşmayı durdurmuştur.

İngiltere hükümeti ilk itirazlara verdiği cevabda :

İngiltere hükümetinin Birleşmiş Milletler Güvenlik Meclisine yaptığı şikâyetin uyuşmazlığın esasına değil, İranın Divan tarafından alınan ihtiyatî

tedbir kararına riayetsizliğine dair olduğunu; Divanın 5 Temmuz tarihli kararının uyuşmazlıkla alâkalı olmadığını ve uyuşmazlığın ne İranın Divanın yetkisini mecburi olarak tanımamasının hükümlerine göre İranın münhasır selâhiyetine girdiğini ne de Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 2 nci maddesinin 7 nci paragrafına göre «özü itibariyle milli yetkiye» girdiğini; bundan başka bu paragrafın Divana tatbik edilemeyeceğini; İranın Divanın yetkisini mecburi olarak tanıdığı demekte derpiş edilen şartların uyuşmazlıkta yerine geldiğini ve İranla Şirket arasındaki 1933 tarihli mukavelelerin İranla İngiltere arasındaki bu davada Divanın yetkisini bertaraf edemeyeceğini belirtmiştir. Binaenaleyh İngiltere hükümeti Divanın kendisini yetkili tanımamasını veya yetki meselesini uyuşmazlığın esası ile birlikte tetkik etmesini istemiştir.

Bundan sonra ilk itirazların tetkiki için, Divanın önünde şifahi duruşma başlamıştır. Divanın ikinci başkanı Guerrero, tarafları mümkün olduğu kadar yalnız usulü muhakeme hakkındaki iddialarını serd etmeye davet etmiştir.

İran hükümeti namına cevap veren Hüseyin Navab, Profesör Rolin'in İranın ilk itirazları hakkındaki hukuki izahatla iktifa edeceğini ve Musaddıkın da Divana, İrani devletleştirme kanunundan evvelki ve sonraki şerait ve halen İranın Divan önünde takip ettiği hareket tarzının manevî ve siyasî sebepleri hakkında izahat vermeye çalışacağını bildirmiştir.

İran başbakanı Musaddık izahatında, devletlerin daima milletlerarası mahkemelere ne kadar itimatları olursa olsun milletlerarası antlaşma, misak ve protokollerin tatbikine bir hudut tesbit etmek düşüncesiyle hareket ettiklerini ve millet için hayati olan menfi bir kararın en küçük bir tehlikesine maruz kalmamak için İranın da aynı düşünce ile Birleşmiş Milletler antlaşmasının ve kendi demecinin hükümlerinin sarih sınırları arkasına sığındığını tebarüz ettirmiştir.

İngiltere hükümetini, İran sınırlarına kuvvet yığmak ve bunda muvaffak olamayınca Divana müracaat etmekle itham eden Musaddık, İran petrollerinin devletleştirilmesi meselesinin gecikmesinin manevî ve siyasî imkânsızlığını İngiliz-İran münasebetlerinin tarihçesini yaparak izah etmiştir.

Anglo-Iranian Oil Company'nin 1948 senesi rakkamlarına göre 61 milyon sterlin kâr ettiğini, bundan İngiltere hükümetinin vergi olarak 28 milyon aldığı halde İranın payına sadece 9 milyon sterlin düştüğünü belirten Musaddık, İngiliz hükümeti temsilcilerinin devletleştirmeyi prensip itibariyle kabul ettikleri halde İrani bir İngiliz şirketiyle yeniden anlaşmaya icbar etmek için yapılan tazminat tekliflerini red ettiklerini anlatarak izahatına son vermiştir.

İran hükümetinin avukatı, Brüksel Üniversitesi Devletler Hukuku profesörü Henri Rolin, meselenin hukukî cepheden müdafaasına başlamadan evvel İran hükümetinin Divandan şu hususlarda karar vermesini talep ettiğini bildirdi:

- 1) İngiltere hükümetinin Divana dava açarken ileri sürdüğü dava mevzuunu tadil etmiştir ve netice itibariyle divan bu talepler için yetkili değildir;
- 2) Divan, Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 2 nci maddesinin 7 nci paragrafını tatbikle kendini *ex officio* yetkisiz addetmelidir;
- 3) Divan, ancak tarafların demeçleri ile kendisine ita ettikleri yetki dairesinde salâhiyettardır; bu uyuşmazlıkta İranın demeci Divanın yetkisini bahis konusu demecin tasdikinden sonra İran tarafından aktedilmiş antlaşma veya sözleşmelerin tatbikine doğrudan doğruya veya dolayısıyla ait durum veya hadiseler dolayısıyla çıkacak uyuşmazlıklara inhisar ettirmiştir;
- 4) Bundan başka *prima facie* bir tetkik İngilterenin taleplerinin bahsi geçen antlaşmalarla veya iddia edilen antlaşmalarla bir alâkası olmadığını meydana koymıya kâfidir; bu sebeplerden dolayı da Divan kendisini yetkisiz telâkki etmelidir;
- 5) Anglo-Iranian Oil Company'ye verilecek olan tazminata ait talep bu şirketin İran mevzuatı tarafından derpiş edilen kanunî müracaat yollarına başvurmamış olması dolayısıyla kabul edilemez;
- 6) İngiltere ve İran demeçlerinde, devletlerin münhasır selâhiyetine giren meseleler mahfuz tutulduğundan bu kaydı ihtirazî, Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 2 nci maddesinin 7 nci paragrafının Milletler Cemiyeti Misakının 15 nci maddesinin 8 nci paragrafının yerine kaim olduğu nazara alınarak, demec, özü itibariyle bir devletin milli yetkisi içinde bulunan işlere şamil addedilmemelidir.

Bu talepleri bildirdikten sonra müdafaasına başlayan profesör Henri Rolin, Divanın yetkisizliği hakkında yedi sebep ileri sürmüştür.

Rolin'nin ileri sürdüğü birinci yetkisizlik sebebine göre, İngilterenin talebinin mevzuu yoktur. Zira Musaddıkın izah ettiği gibi, İngiltere hükümeti temsilcisi 3 Ağustos 1951 tarihinde Anglo-Iranian Oil Company'nin petrol işletmelerinin devletleştirilmesini kat'i ve şartsız olarak kabul etmiştir.

İkinci yetkisizlik sebebi, Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 2 nci maddesinin 7 nci paragrafından çıkmaktadır. Bu paragraf Birleşmiş Milletler Organlarının özü itibariyle devletlerin milli yetkileri içinde bulunan işlere müdahale etmelerini men etmektedir.

Profesör Rolin'ne göre Divan, antlaşmalarından doğmıyan taahhütlerin iddia edilen ihlâline müstenid bir taleble karşılaştığı zaman yetkisizdir. Ortada antlaşma olması için de iki şart lâzımdır: yazılı bir vesika olmalı ve bu vesika milletlerarası münasebetlere dair bir mevzu olan devlet menfaatine taallük eden yeni bir vecibeye vücud vermelidir. Rolin, uyuşmazlığa mevzu olan vecibenin böyle bir antlaşmaya istinad etmediğini ve İngiltere tarafından ileri sürülen «zımnî anlaşma»nın da antlaşmaların yukarıda sayılan iki şartını tahakkuk ettiremediğini ispata çalışmıştır.

Dördüncü yetkisizlik sebebi şu vakiadan ileri gelmektedir: İngilterenin talebinde zikredilen hakiki antlaşmalar 1930 senesinden evvel akte-dilmiştir. Halbuki İranın Divanın yetkisini mecburi olarak tanıdığı demeg, 20 Ekim 1930 da imza edilip 1932 senesinde tasdik edilmiş ve sona erdiği bildirilen 10 Temmuz 1951 tarihine kadar muteber kalmıştır. Bu demeg, Divanın yetkisini «... işbu demecin tasdikinden sonra İran tarafından akte-dilmiş antlaşma veya sözleşmelerin tatbikine doğrudan doğruya veya dolayısıyla ait durum veya hadiseler mevzuunda çıkacak bütün uyuşmazlıklar» için mecburi olarak tanımayı tazammun etmektedir. Rolin, demeci, tasdikine dair olan İran kanununun tabirlerini ileri sürerek gramer ve hukuk bakımından tahlil ederek bunun ancak 1932 den sonraki uyuşmazlıklar için muteber olduğunu iddia etmiştir. İngilterenin ileri sürdüğü hakiki antlaşmalar ise 1857 ve 1903 tarihlidir.

Beşinci yetkisizlik sebebi, İngiliz taleplerinin antlaşma veya iddia edilen antlaşmalarla hiçbir alâkası olmamasından çıkmaktadır. Bilhassa Divana yapılan taleble ileri sürülen 1933 «zımnî anlaşma» sı arasında da bir rabıta yoktur. Bu anlaşmanın yegâne mevzuu, İran hükümetinin yabancı bir hususi şirketle müzakerelere başlamak taahhüdüdür.

İngiltere hükümetinin talî olarak yaptığı tazminat talebine gelince, bu da Divanın altıncı yetkisizlik sebebinin teşkil etmektedir. Zira Anglo-İranian Oil Company İran devletleştirme kanununa karşı mahalli kanuni yollara müracaat etmemiştir.

Profesör Rolin'e göre Divanın yedinci yetkisizlik sebebi, İran ve İngilterenin demecilerindeki münhasır selâhiyete dair olan şartın tesirlerinden çıkmaktadır. Rolin'e göre İranın münhasır salâhiyete ait itirazi kaydı, Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 2 nci maddesinin 7 nci paragrafının yürürlüğe girmesiyle tabirleri bakımından değil, muhtevası bakımından değişmiştir. Bu muhtevayı tayin eden milletlerarası münasebetlerin gelişmesi, devletleri, bu eski itirazi kaydı genişletmeye ve onun içine özü itibarıyla milli yetkiye giren bütün meseleleri koymıya sevk etmiştir.

Profesör Rolin netice itibariyle, Divanın, hukuk prensiblerini ve hasaten İran hükümetinin Divanın yetkisini mecburi olarak tanıdığına dair olan demecini tatbik etmesinin, İranın, Divanın bağımsızlık, ihtiyat ve hakimliğinden beklediği yetkisizlik kararını vermesine kâfi geleceğini söylemiştir.

Sir Lionel Heald tarafından okunan İngiltere hükümetinin nihaî talebinde başlıca şu onaltı nokta belirtiliyordu:

- 1) Divanın halledeceği yegâne mesele, yetkisine dairdir,
- 2) Divan, statüsünün 36 ncı maddesinin 2 nci paragrafı hükümleri gereğince İranın demeci ile kabul ettiği "ihtiyarî hüküm" ün istihdaf ettiği bütün uyuşmazlıklar için yetkilidir;
- 3) İranın demeci, İranın herhangi bir zamanda antlaşma veya sözleşmeler dolayısıyla bu demecin tasdikinden sonra çıkan uyuşmazlıklara tatbik edilir;
- 4) İran, 1 mayıs 1951 tarihli devletleştirme kanununu yürürlüğe koymakla kendisi tarafından aktedilmiş antlaşma veya sözleşmelerle İngiltereye karşı giriştiği taahhütleri ihlâl ettiğinden Divan İngiliz talebini kabule yetkilidir;
- 5) İran demecinin, yalnız bu demecin tasdiki tarihinden sonra İranın aktettiği antlaşmalardan çıkan uyuşmazlıkları istihdaf ettiği tezi yanlıştır;
- 6) İngiliz talebine göre İran, İranla Danimarka arasında aktedilen 20 ekim 1934 tarihli antlaşma ve İran hükümetiyle İngiltere arasında aktedilen 1933 sözleşme şartıyla İngiltereye karşı taahüt ettiği vecibeleri ifa etmemiştir. Binaenaleyh Divan talebi kabule yetkilidir;
- 7) İngilterenin dilekçesinde ileri sürdüğü bazı taleplerden feragati hakkındaki tez, davanın bu safhasında yetki meselesiyle alâkalı olmadığı için yerinde değildir;
- 8) İngilterenin nihaî lâyihasında tazminata dair yaptığı tali talebin ilk dilekçede bulunmaması dolayısıyla reddi hakkındaki tez, şimdilik yetki meselesiyle alâkalı olmadığı için haklı değildir;
- 9) Talebin, İranın Divanın mecburi yetkisini tanıyan demecin sona erdiğini bildirmesinden sonra yapıldığı sebebiyle Divanın yetkisiz olacağı yolundaki tez doğru değildir;
- 10) Mahalli kanunî yollara müracaat edilmemesi dolayısıyla talebin red edilmesi lâzım geldiği hakkındaki tez, yetkisizlik meselesiyle alâkalı olmadığı lâzım geldiği hakkındaki tez, yetkisizlik meselesiyle alâkalı olmadığı için haklı değildir. Divan şimdilik bu tezi nazara almamalıdır;
- 11) Uyuşmazlık Birleşmiş Milletler Güvenlik Meclisine arzedildiği

için İranın Divandaki duruşmanın talikini istiyebileceği hakkındaki görüş, yetki meselesiyle alâkalı olmadığı için doğru değildir;

12) İranın «ihtiyarî hüküm» ü kabul ettiği demecindeki itirazi kayıd Divanın yetkisine tesir etmez;

13) İran demecindeki itirazi kayıdın, Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 2 nci maddesinin 7 nci paragrafı gereğince özü itibariyle İranın milli yetkisine giren meselelere teşmili lâzım geldiği hakkındaki tez yerinde değildir;

14) Eğer 13 No. lu paragrafın aksine olarak İranın tezi doğru ise, işbu uyuşmazlık özü itibariyle İranın milli yetkisine giren bir mesele ile alâkadar değildir;

15) Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 2 nci maddesinin 7 nci paragrafı Divanın yetkisini alâkadar etmez;

16) Birleşmiş Milletler Antlaşmasının Divanın yetkisi bakımından bir tesiri varsa işbu uyuşmazlığın özü itibariyle İranın milli yetkisine giren herhangi bir mesele ile alâkası yoktur. İran hükûmeti divanın yetkisini alâkadar etmeyen ve Divanın, ancak yetkili ise karara bağlayabileceği meseleleri Divana arz etmekle Divanın f o r u m p r o r o g a t u m prensibine müsteniden yetki bahşetmiştir.

İngiltere hükûmetinin bu nihaî taleplerinden sonra Sir Lionel Heald müdafaasına başlamıştır. Müdafaasında yalnız İngiliz taleplerinin başındaki altı noktaya temas etmiş diğerlerinin müdafaasını Sir Eric Backett'te bırakmıştır.

Sir Lionel Heald, ilkönce İranın başlıca müdafaalarının İngilterenin feragatine dair olduğunu, bunların ise ancak Divan kendisini yetkili telâkki ettiği takdirde nazara alınabileceğini, binaenaleyh bunların yetki meselesiyle alâkalı olmadığını belirtmiştir.

Sir Lionel Heald bundan sonra İranın Divanın mecburi yetkisini tanıyan demeci tahlil ederek tasdikten sonra zuhur eden uyuşmazlıkların "durum veya hâdiselerle "tatbik edilebileceğini söylemiştir. Bu vaziyete göre, Divan İran tarafından herhangi bir zamanda aktedilmiş antlaşma veya sözleşmelere dair olan bütün uyuşmazlıklar hakkında yetkilidir.

İngiltere ile İran arasında vuku bulan şifahi antlaşmadan çıkan 1933 tarihli sözleşmenin şartına gelince, adı geçen şart Milletler Cemiyeti Konseyinin zabıtalara geçtiği için Rolin'nin aradığı şartları haizdir.

Sir Eric Backett, yaptığı müdafaada, evvelâ, İngilterenin İran petrollerini devletleştiren Kanunu prensib itibariyle kabul ettiği ve binaenaleyh dilekçesinde yazılı taleplerinden vazgeçmiş olacağı yolundaki tezi çürütmeye

uğraşmıştır. Sir Eric Beckett'e göre İngiltere bu prensibi "uyuşmazlığı dostane hal etmek maksadiyle.. müzakereye kabul edilebilir bir başlangıç teşkil etmek üzere... itirazi kayıdla "kabul etmiştir.

İran demecindeki itirazi kaydın "özü itibariyle İranın milli yetkisine giren meselelere "tatbik edilemeyeceğini müdafaa eden Sir Eric Beckett, Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 2 nci maddesinin 7 nci paragrafının Divanı istihdaf etmediğini söylemiştir. Ona göre bu paragraf "bir Birleşmiş Milletler organının Antlaşmadan başka bir kaynaktan yetki alamıyacağı" hükmünü taşımamaktadır. Divan Birleşmiş Milletler Antlaşmasından hiç bir yetki almamaktadır. Divanın yetkisi devletlerin rızalarına müsteniddir.

Sir Eric Beckett, bundan sonra İngiltere hükümetinin 14-16 numaralı talepleri hükümlerine göre İngiltere ile İran arasındaki uyuşmazlığın mevzuunun özü itibariyle İranın milli yetkisine girmediğini netice olarak müdafaa etmiştir.

Milletlerarası Adalet Divanının Kararı:

Milletlerarası Adalet Divanı 22 temmuz 1952 tarihinde verdiği kararda beşe karşı dokuz reyyle Anglo-Iranian Oil Company uyuşmazlığında yetkisiz olduğunu kabul etmiştir.

Tarafların iddia ve mukabil iddialarını birbir tetkik etmeden evvel Divan ilkönce bir tarihçe yapmıştır. 29 nisan 1933 de İran hükümeti ile Anglo-Iranian Oil Company arasında bir antlaşma yapılmış ve bunu İran Meclisi tasdiketmiştir. 15 ve 20 mart ve 28 ve 30 nisan ve mayıs 1951 de İranda Meclis ve Ayan tarafından kabul ve neşredilen kanunlarla petrol sanayinin devletleştirilmesi prensip itibariyle kabul ediliyor ve yürürlüğe konuluyor. Bu kanunların tatbikinden İranla petrol şirketi arasında bir anlaşmazlık çıkıyor. İngiltere diplomatik himaye hakkına istinaden şirketin davasını ele alarak antlaşmazlığı Divanın önüne götürüyor. Buna İran itiraz ediyor.

Karar, uyuşmazlığa bakmak için Divanın yetkisinin statünün 36 nci maddesinde zikredilen umumi kaideler gereğince tarafların iradelerine dayandığı prensibini hatırlattıktan sonra bu uyuşmazlıkta Divanın yetkisinin, statünün 36 nci maddesinin 2 nci paragrafı mucibince İran ve İngilterenin adı geçen Divanın mecburi yetkisini kabul ettiklerine dair karşılıklı olarak yaptıkları demeçlere tabi olduğunu beyan ediyor.

İranın demeci şumül itibariyle İngiltereninkine nazaran daha tahdidi olduğu için, Divan, İranın demecine istinad edecektir. Bu hususta taraflar da mutabıktır.

Fransızca olarak kaleme alınan İran demeci şu şekilde yazılmıştır:

"İran hükümeti, Divan statüsünün 36 ncı maddesinin 2 nci paragrafı hükümlerine uygun olarak Milletlerarası Daimi Adalet Divanının kazasını, aynı vecibeyi kabul eden diğer bütün devletlere karşı, yani mütekabiliyet şartı ile, bihakkın ve hususi bir sözleşme olmaksızın, işbu demecin tasdikinden sonra İran tarafından aktedilen antlaşma veya sözleşmelerin doğrudan doğruya veya dolayısıyla tatbikine ait durum veya hadiseler mevzuunda çıkacak bütün uyuşmazlıklar hakkında mecburi olarak kabul ettiğini beyan eder. Aşağıdaki istisnalar mahfuzdur:

- a) İranın, adaları ve limanları üzerindeki egemenlik hakkı dahil olmak üzere, ülkesi statüsüne ait bulunan uyuşmazlıklar;
- b) Tarafların, haklarında başka bir barışçı hal suretinde başvurmayı mutabık kaldıkları veya kalacakları uyuşmazlıklar;
- c) Devletler Hukukuna göre İranın münhasır salâhiyetine dair olan meselelere ait uyuşmazlıklar;

Bununla beraber, İran hükümeti, Milletler Cemiyeti Konseyine arz edilen bütün uyuşmazlıklar hakkında Divandaki duruşmanın talikini talep etmek hakkını mahfuz tutar.

İşbu demec altı senelik bir müddet için yapılmıştır; bu müddetin hitamında sona erdiğine dair bir tebliğ yapılanaya kadar bütün hükümlerini icra etmiye devam edecektir".(1)

İranın bu demecinin birinci şartına nazaran, Divan, yalnız, bir uyuşmazlık İran tarafından aktedilen bir antlaşma veya bir sözleşmeye dair olduğu zaman yetkilidir. Bu hususta taraflar mutabıktır. Ayrıldıkları nokta Divanın yetkisinin, İranın demecin tasdikinden sonra aktettiği antlaşma veya sözleşmelere mi, yoksa İranın herhangi bir tarihte aktettiği antlaşma veya sözleşmelerden demecin tasdikinden sonra çıkan uyuşmazlıklara mı dair olduğudur?

İran, demecin metnine nazaran Divanın yetkisinin demecden sonra aktettiği antlaşmalara münhasır olduğunu iddia etmiştir. Zira "bu demecin tasdikinden sonraki" kelimeleri hemen "İran tarafından aktedilen antlaşma veya sözleşmeler" tabirini takip etmektedir (fransızca metinde).

İngiltere ise evvelki antlaşmaların da nazara alınabileceğini ileri sürmüştür. Çünkü, "bu demecin tasdikinden sonraki" kelimeleri "durum ve hadiseler mevzuunda" tâbirine aittir.

Divana göre, demec sadece gramer bakımından nazara alınırsa her iki tez icabında metne uygun gibi telâkki edebilir.

(1) Karar metni S. 103

“Mamafih, Divan sadece gramer bakımından yapılan bir tefsirle iktifa edemez; İranın bu demeci, Divanın mecburi yetkisini kabul ettiği zamanki iradesi nazara alınarak metnin tabii ve mantıkî bir okunuşuna uygun düşecek bir tefsirinin aranması lâzımdır” (2)

Metnin verdiği intiba da “bu demecinin tasdikinden sonra” târibinin “İran tarafından aktedilmiş antlaşma veya sözleşmeler“e dair bulunduğudır. Metnin tabii ve mantıkî okunuşu da yalnız sonraki antlaşmaların nazara alındığı neticesine sevk etmektedir. Bunun aksine bir neticeye varmak için hususî ve sarif sebepler lâzımdır.

İngiltere, İranın demecinin Belçika tarafından 1925 de kabul edilen şarta göre, yazıldığı iddia etmiş ise de Divan bu iddiayı kabul etmemiş ve demecinin, içinde (metninde) kullanılan kelimelere göre tefsiri lâzım geldiğini beyan etmiştir.

Bilâkis, İran, demecini pek tahdidi bir şekilde kaleme almak ve evvelki antlaşmaları bertaraf etmek için hususi sebeplere malikti. Zira 10 Mayıs 1927 de İran diğer devletlerle kapitülasyonlar rejimine ait bütün antlaşmaların sona erdiğini bildirmiştir; bu tek taraflı sona erme bildirmesinin hasıl edeceği hukuki neticelerden emin değildi. Demecinin imza edildiği Ekim 1930 da kapitülasyonların ilgası hakkında bazı devletlerle yaptığı müzakerelerde muvaffak olmuş ve fakat bütün devletlerle bir neticeye varamamıştı. Bu şerait içinde İranın kendi teşebbüsü ile bu antlaşmalara ait uyumsuzlukları Milletlerarası Divana tâbi kılmayı kabul edeceğine ihtimal verilemez.

Esasen demecinin tasvibine ait ve tasdikten evvel Meclise kabul edilen 14 Haziran 1931 tarihli İran kanunu İranın iradesini kat'i bir şekilde teyid ediyor. Bu kanun, nazara alınan antlaşma ve sözleşmelerin «hükümetin tasdikten sonra akteceği» anlaşmalar olduğunu zikrediyor.

Divan, bu mülâhazalara nazaran demecinin, İran tarafından demecinin tasdikinden sonra aktettiği antlaşma ve sözleşmelerin tatbikine ait uyumsuzluklarla tahdid edildiği neticesine varıyor. (3)

İngiltere, demecinin, bunun tasdikinden sonra İran tarafından aktedilen antlaşma veya sözleşmelerin tatbikine ait uyumsuzluklara münhasır olduğu kabul edilse dahi Divanın gene yetkili olacağını ileri sürmüştür. Filhakika İngiltere bu hususda İranın 20 Şubat 1934 de Danimarka ve 25 Nisan 1934 de İsviçre ile ve 14 Mart 1937 de Türkiye ile yaptığı ve mündericatına göre bu devletlerin tebaalarını umumi Devletler Hukukunun pren-

(2) Karar metni S. 104

(3) Karar metni S. 107

sip ve tatbikatına tâbi tutmayı taahhüt ettiği diğer antlaşmaları ileri sürüyor. Üçüncü devletlerle akdedilmesine rağmen yukarıdaki antlaşmaları lehine ileri sürebilmek için İranla aktettiği 4 Mart 1857 antlaşmasında ve 9 Şubat 1903 ticaret sözleşmesindeki en ziyade müsaadeye mazhar millet şartına istinad ediyor. İngilterenin tezine göre, Anglo-Iranian Oil Company bu prensibler ve tatbikata göre bir muamele görmemiştir. Bu vaziyete göre İngilterenin Divana tevdi ettiği uyuşmazlık İranın demecin tasdikinden sonra aktettiği (Danimarka ile İran arasındaki 1934 antlaşması) bir antlaşmanın tatbikinden çıkan bir uyuşmazlıktır.

Divan bu görüşü kabul edemez. Zira 1934 ve 1937 antlaşmaları ile yegâne hukuki bağı tesis eden bu iki antlaşma (1857, 1903) demekten evvelidir: Binaenaleyh İngiltere bunları ileri süremez ve netice itibariyle İranın sonradan üçüncü devletlerle aktettiği antlaşmalardan istifade edemez. (4)

İran ile İngiltere arasındaki D'Arcy imtiyazı hakkındaki uyuşmazlığın Milletler Cemiyetinin tavassutu sayesinde halledilmesi iki devlet arasında bir antlaşma veya sözleşme gibi telâkki edilebilecek bir anlaşmaya müncer olmuş mudur?

İran hükümeti Kasım 1932 de D'Arcy imtiyazını fesih etmişti. İngiltere bunu boş yere İran hükümeti nezdinde protesto ettikten sonra meseleyi 19 Aralık 1932 de Milletler Cemiyeti Konseyine sundu. Konsey meseleyi gündemine almış ve bir raportör tayin etmişti. Raportör 3 Şubat 1933 de İran ve İngilterenin Konsey önündeki usulün talik edilmesi hususunda mutabık kaldıklarını Konseye bildirdi. Tarafların karşılıklı hukuki görüşleri mahfuz kalmak üzere, Şirketin İran hükümeti ile hemen müzakereye girmesi kararlaştırıldı. Müzakere bir netice vermezse mesele yeniden Konseyin önüne gelecekti. Müzakerelerden sonra Şirketle İran hükümeti arasında 29 Nisan 1933 de bir imtiyaz mukavelesi imzalandı ve sonradan bu mukavele İran tarafından tasdik edildi. 12 Ekimde raportör, yeni imtiyaz mukavelesinin metnini de eklediği bir raporda: «Konsey İngiltere ile İran hükümeti arasındaki uyuşmazlığı kat'i şekilde hal edilmiş telâkki edebilir» diyordu. Bunun üzerine Konseydeki İngiltere ve İran temsilcileri vasıl olunan hal tarzından dolayı memnuniyetlerini izhar ettiler. Mesele Konseyin gündeminden geri alındı.

İngiltere, bu usul neticesinde İranın İngiltereye karşı bazı ahdi taahhütlere giriştiğini müdafaa etmektedir. İngiltere, İran ile Anglo-Iranian Oil Company arasında 29 Nisan 1933 de imza edilen anlaşmanın şu çifte vasfı haiz olduğunu iddia ediyor: Aynı zamanda, bir imtiyaz mukavelesi ve iki

(4) Karar metni S. 110

devlet arasında bir antlaşma. Bundan başka, 1933 anlaşması sadece zimni bir anlaşma olsa dahi, İngiltereye göre, İran demecinde kullanılan «Antlaşma ve sözleşme» tabirlerinin mânası şumulüne girer telâkki edilmelidir.

Divana nazaran vaziyet böyle değildir. Bu mukavele, bir hükümetle bir hususi şirket arasındaki bir imtiyaz mukavelesinden fazla bir şey değildir. İngiltere mukaveleye taraf değildir. Mukavele İngiltere ile İran hükümeti arasında hiç bir bağ tesis etmemiştir. Mukavele mucibince İran, Şirkete karşı iddia edebileceği hakların hiç birini İngiltereden talep edemez ve bunun gibi Şirkete karşı olan vecibelerini de İngiltereye karşı ifa etmeye de davet edilemez. İran hükümeti ile şirketin mümessillerinin imzasını taşıyan mukavelenin bir tek gayesi vardı; bu hükümetle şirket arasındaki imtiyaza ait münasebetlerin tanzimi. Bu mukavele hiç bir şekilde iki hükümetin münasebetlerini tanzim etmemiştir. (4)

”İmtiyaz mukavelesinin, raportörü vasıtasıyla hareket eden Milletler Cemiyetinin dostane teşebbüsleri sayesinde müzakere ve aktedilmesi vâkıası bu hukuki durumu değiştiremez. İngiltere, kendisiyle İran arasındaki uyumsuzluğu Milletler Cemiyetinin Konseyine arz ile sadece tebaalarından biri lehindeki diplomatik himaye hakkını istimal ediyordu. O, İran tarafından İngiliz tabiiyetini haiz bir hükmi şahsa verilen zararı tanzim ettirmek istiyordu. Konseye raportörü tarafından, şirketle İran hükümeti arasında yeni bir imtiyaz mukavelesi aktine dair sunulan nihaî rapor İngiltere hükümetini memnun etmiştir. Binaenaleyh İngiltere tarafından bir İngiliz tebaasının diplomatik himayesi hakkında sarfedilen gayret muvaffakiyet kazanmıştı ve mesele gündemden silinmekle nihayete ermişti.

Konseydeki müzakereler esnasında İran, İngiltereye karşı sadece şirketle müzakereye girmek taahhüdünde bulunmuştur ve bu taahhüdünü ifa etti. İran, İngiltereye karşı yeni imtiyaz hakkında hiç bir şekilde hiçbir taahhüt ve vâidde bulunmamıştır. İmtiyaz mukavelesinin Konseye verilen bir rapora mevzu teşkil etmesi ve bunun arşivlerde bulunması vâkıası onun hükümlerini İran hükümetini İngiltere hükümetine karşı bağliyan bir antlaşma hükümleri şekline ifrağ edemez!. (5)

İngilterenin, bu uyumsuzluk ile Haute-Savoie ve Pays de Gex serbest bölgeleri davası arasındaki benzerliği ileri sürmesine cevap veren Divan, şu hususu belirtiyor:

«İngiltere ile İran arasında 1932 ve 1933 senelerindeki uyumsuzluğun mevzuu bir hususi imtiyazdan çıkmakta idi. Yeni imtiyaz mukavelesinin

(4) Karar metni S. 112

(5) Karar metni S. 112

akti İngilterenin İrana karşı olan şikâyetini ortadan kaldırmıştır. Bunun mevzuu doğrudan doğruya iki hükümeti alâkadar eden âmme meselelerini hal etmek değildi. O, hiçbir şekilde iki memleket arasındaki hukuku tesbit eder bir şekilde telâkki edilemezdi.

Binaenaleyh, Milletler Cemiyeti Konseyinde cereyan eden ve İngiltere ile İran arasındaki D'Arcy imtiyazına ait 1933 uyuşmazlığını hal eden usulün, iki memleket arasında bir antlaşma veya bir sözleşmenin akti neticesini doğurmadığı aşikârdır!. (6)

Divan şu neticeye varıyorki: «İngiltere, İranın 1934 de Danimarka ve İsviçre ile ve 1937 de Türkiye ile aktettiği antlaşmaları ileri sürmekte haklı değildir ve 1933 de İran ile İngiltere arasında hiçbir antlaşma veya sözleşme aktedilmemiştir».

İngiltere, İran demecinin tasdikinden sonraki hiçbir diğer antlaşma veya sözleşmeyi ileri süremediği için Divan, İngilterenin kendisine tevdi ettiği uyuşmazlığın «İran demecinin tasdikinden sonra İran tarafından aktedilen antlaşma veya sözleşmelerin doğrudan doğruya veya dolayısıyla tatbikine ait durum veya hadiseler mevzuunda» çıkan uyuşmazlıklardan biri olmadığı neticesini çıkarmak zaruretindedir. Binaenaleyh, Divan işbu davada yetkisini İran tarafından 9 Eylül 1932 de tasdik edilen demecin hükümlerinden alamaz.